

УДК 37:504:327.3

DOI: 10.24919/2313-2094.5/37.102606

Олена БАРАБАШ

orcid.org/0000-0001-5206-2922

МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО У СТАНОВЛЕННІ І РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ

У статті проаналізовано шлях становлення екологічної освіти від відносної невизначеності своїх цілей і завдань до загального визнання як провідного чинника досягнення стабільності та сталого розвитку сучасного світового співтовариства. Охарактеризовано чотири періоди активізації міжнародного співробітництва в галузі екологічної освіти, – від збереження навколишнього природного середовища у зв'язку з інтенсивним розвитком промисловості до принципово важливих зрушень у парадигмі, цілях, завданнях та змісті екологічної освіти.

Ключові слова: екологічна освіта, міжнародне співтовариство, міжнародна організація, міжнародна конференція, декларація.

Елена БАРАБАШ

МЕЖДУНАРОДНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО В СТАНОВЛЕНИИ И РАЗВИТИИ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

В статье проанализированы пути становления экологического образования от относительной неопределенности своих целей и задач к всеобщему признанию как ведущего фактора достижения стабильности и устойчивого развития современного мирового сообщества. Охарактеризованы четыре периода активизации международного сотрудничества в области экологического образования, – от сохранения окружающей природной среды в связи с интенсивным развитием промышленности до принципиально важных сдвигов в парадигме, целях, задачах и содержании экологического образования.

Ключевые слова: экологическое образование, международное сообщество, международная организация, международная конференция, декларация.

Постановка проблеми. Сьогодні у всіх країнах світової спільноти надзвичайно складним і важливим завданням є розробка нової тотальної методології екологічної освіти, що дають змогу вивчати і передбачати

© Барабаш Олена, 2017

різні сценарії екологічно відповідального вибору на різних ієрархічних рівнях організації живих систем: від локального до глобального. Базисом для такої методології можуть стати фундаментальні, загальні для всіх людей етичні цінності [26, с. 24].

Висока значущість екологічної освіти наголошується міжнародними організаціями – ООН, ЮНЕСКО, ЮНЕП, які підкреслюють її надзвичайну важливість і рекомендують усім державам-учасникам міжнародного співтовариства – передовсім зосередити увагу на проблемах модернізації та пошуків інноваційних рішень впровадження сучасних технологій і методик безпосередньо у навчальний процес [13, с. 92].

Розвиток екологічної освіти залежить від уваги, яку приділяють цій надзвичайно актуальній проблемі в усіх країнах і державах. Тому історичний нарис подій, які відбувались на міжнародній арені протягом десятиріч, якнайкраще показує сприйняття, розуміння й інтерпретацію проблем екологічної освіти у світовому масштабі.

Аналіз наукових праць, присвячених проблемі. Різні підходи до визначення сутності поняття «екологічна освіта» висвітлюються у численних працях вітчизняних і зарубіжних дослідників. Попередниками екологічної освіти були Ж.-Ж. Руссо, А. Гумбольдт, Е. Геккель, Д. Дьюї, Й.Г. Песталоцці. Фундамент сучасної екологічної освіти заклав П. Геддес (1854 – 1933), перший, хто зазначив життєво важливий, фундаментальний взаємозв'язок між якістю навколишнього середовища і якістю освіти підростаючих поколінь, висловив низку ідей про цілі і завдання екологічної освіти, запропонував інноваційні методи і технології навчання у природі та за допомогою природи [23, с. 6]. Питання екологічної освіти активно розробляють філософи В. Андрущенко [2], Е. Гірусов [3], М. Кисельов [6], В. Штофф [19]; теоретико-методологічні проблеми екологічної освіти визначено у працях Л. Лук'янової [9], О. Плахотнік [14], О. Слассьоніної [18], Г. Щедровицького [20]; історичні аспекти екологічної освіти й виховання простежуються у дослідженнях І. Костицької [7], М. Мамедова [11]. В. Крисаченко, наголошує на тому, що екологічна освіта постає не як самоціль, а як – формування екологічно спрямованої життєвої позиції [8, с. 98]; О. Салтовський вважає, що екологічна освіта – це психолого-педагогічний процес впливу на людину, метою якого є формування теоретичного рівня екологічної свідомості [17, с. 112]. Розробці цілей, завдань, принципів і перспектив розвитку екологічної освіти присвячена праця А. Захлібного [4].

У західній педагогіці широко впроваджується у практику принцип неперервної професійної підготовки екологів. Джеймс Олдріч та Роберт Кук відзначають, що американськими навчальними програми з екології першочерговим завданням визначено засвоєння базових дисциплін, виокремлення проблем, пов'язаних із різними аспектами довкілля та участь

студентів у створенні практичних проектів місцевого й регіонального значення [10, с. 123].

Незважаючи на значну кількість досліджень, які стосуються проблем екологічної освіти, сьогодні ще недостатньо висвітлений поетапний історичний шлях її становлення і розвитку у світовому співтоваристві.

Мета статті – обґрунтувати етапи міжнародного співробітництва в сфері охорони навколишнього середовища, які вплинули на становлення і розвиток екологічної освіти в світі та в Україні (1939 – 2014).

Виклад основного матеріалу. Перший період у міжнародному співробітництві за збереження природи у зв'язку з інтенсивним розвитком промисловості розпочався до початку Другої світової війни (1939). Основна діяльність обмежувалася правовим регулюванням об'єктів спільного морського промислу поза юрисдикцією окремих держав, почали укладатися дво-, тристоронні угоди, під міжнародну охорону було взято окремі популяції.

Другий історичний період міжнародного співробітництва (1940 – 1962) пов'язаний зі створенням у 1945 р. Організації Об'єднаних Націй (ООН), Генеральна асамблея якої, серед багатьох інших завдань визначає екологічну політику міжнародного співтовариства, проводить конференції з проблем навколишнього середовища і розробляє рекомендації, створює міжнародні природоохоронні органи [16, с. 62 – 83]. Цей період ознаменований створенням Міжнародного союзу захисту природи (МСОП), а також з прийняттям статуту у 1946 р. – спеціалізованої установи ООН з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО). Саме з цього часу міжнародне співробітництво з питань охорони природи та екологічної освіти набуває конкретних форм і відповідного змісту.

Третій період (1962 – 1992) починається з двох «знакових» подій. У 1962 р. вийшла монографія Р. Керсон «Мовчазна весна», яка привернула увагу суспільства до відповідальності перед іншими формами життя. Другою подією стала резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Економічний розвиток і охорона природи», якою було задекларовано, що збереження і раціональне використання природних багатств є обов'язком усіх держав.

У 1965 р. на базі Кільського університету (Стаффордшир, Великобританія) пройшла педагогічна конференція з питань навчання і виховання школярів, де вперше був запропонований термін «екологічна освіта» як «Environmental Education», тобто «освіта в галузі навколишнього середовища» [25, с. 26].

У 1968 р. ООН і ЮНЕСКО провели першу міжнародну конференцію з проблем біосфери, в матеріалах якої не тільки відзначалася надзвичайна актуальність екологічної освіти, а й вперше в міжнародній практиці чітко розкривалися її цілі і завдання. Конференція фактично поклала

початок міжнародному співробітництву в галузі екологічної освіти учнівської молоді, а через рік (1969) у Франції був створений Науковий комітет з проблем навколишнього середовища (SCOPE) [16, с. 66].

У 1970 р. ООН і ЮНЕСКО провели в Неваді (США) міжнародну нараду щодо необхідності включення питань охорони навколишнього середовища до змісту всіх основних шкільних предметів, а екологічну освіту визначили як процес розпізнавання цінностей природи, формування знань, умінь і відносин, необхідних для розуміння і оцінки взаємозв'язку людини з її культурним та біофізичним середовищем [24, с. 51]. З цього часу Міжнародна програма ЮНЕСКО-ЮНЕП регулярно організовує міжнародні конференції, сприяє вченим, педагогам і викладачам вищих, середніх і початкових шкіл у розробці навчальних програм, надає технічну і грошову допомогу еколого-освітнім проектам.

У 1972 р. у Стокгольмі (Швеція) відбулася конференція ООН з питань навколишнього середовища, яка відіграла важливу роль у розвитку теорії і практики екологічної освіти, підкреслила її необхідність, схвалила досвід розвинених держав у цій сфері та надала рекомендації всім країнам-учасникам світової спільноти, щодо розробки дієвих заходів для формування у широких верств населення відповідального ставлення до природного середовища. Екологічна освіта, згідно з декларацією Стокгольмської конференції, повинна концентруватися на специфічних проблемах, мати міжпредметний характер, вносити вклад у суспільне благополуччя і виживання людського роду.

Наслідком Стокгольмської конференції стало затвердження спеціальної програми ООН з питань навколишнього середовища (ЮНЕП), яка отримала подальший розвиток у 1975 р. на міжнародній конференції в Белграді (Югославія), де з'явилася «Белградська Хартія» – глобальний план дій у галузі охорони природи і формування відповідального ставлення людини і суспільства до природного середовища. Недоліком Белградської конференції була відсутність серед учасників урядових структур, що обмежувало сферу реалізації її рішень. Тому в резолюції конференції вказано на необхідність в майбутньому проведення великомасштабних міждержавних конференцій із залученням глав держав і урядів країн-учасниць міжнародної спільноти.

Перша міжурядова конференція з питань екологічної освіти відбулася у Тбілісі (Грузія) у 1977 р. У її роботі брали участь керівники 66 держав, членів ЮНЕСКО. Основний документ – Тбіліська декларація – поставила перед світовим співтовариством амбітне завдання: сформувати нові зразки поведінки і діяльності у довіллі та змінити ставлення до природи всіх соціальних груп і світової спільноти [15, с. 42].

Конференція підкреслила, що найважливіше завдання екологічної освіти – спонукати молодих людей набути необхідні знання, практичні

уміння і навички, поведінкові моделі, потрібні для відповідальної і ефективної участі у розв'язанні екологічних проблем [15, с. 43].

Тбіліська декларація дала поштовх для розвитку міжнародних еколого-освітніх програм та міжнародних угод з питань навколишнього середовища й екологічної освіти [22, с. 21]. Під впливом її рішень активізувався розвиток екологічної освіти в європейських державах і США. У 1977 р. Європейське співтовариство затвердило спеціальну програму «The Environmental Education Network Project», яка передбачає активізацію співробітництва, проведення семінарів і конференцій, видання спеціальної літератури, створення системи еколого-освітніх центрів.

У 1982 р. на сесії Генеральної Асамблеї ООН проголошено Всесвітню хартію природи, яка поклала початок парадигмального зрушення в екологічній освіті – поступовий перехід від філософії антропоцентризму до філософії екоцентризму [12, с. 19]. Цей документ також стимулював розробку теоретичних, етичних і прикладних аспектів проблеми екологічної освіти в більшості розвинених країн світу [1, с. 23 – 24].

У 1987 р. відбулась Московська конференція, за результатами якої було сформовано стратегію для галузей екологічної освіти [12, с. 72].

Серед визначних подій світової історії екологічної освіти слід виділити Європейський рік навколишнього середовища (1987 – 1988), проведення якого призвело до розробки нових методів, програм, підручників, навчальних посібників і методичних рекомендацій в європейських країнах, а також опубліковану в 1987 році доповідь Міжнародної комісії з навколишнього середовища і розвитку «Наше спільне майбутнє», в якій екологічна освіта розглядалась як основний засіб вирішення питання «примирення» навколишнього середовища і розвитку сучасного світового співтовариства [13, с. 79].

Четвертий сучасний (глобальний) період розпочинається у 1990 р. і пов'язується з принципово важливими зрушеннями у парадигмі, цілях, завданнях та змісті екологічної освіти.

Знаковою подією цього періоду стає конференція ООН з питань навколишнього середовища і розвитку, яка відбулася у 1992 р. в Ріо-де-Жанейро (Бразилія). В її основному документі «Порядок дій на XXI століття» зазначається, що екологічна освіта необхідна для зміни ставлення населення до природи і є важливою умовою ефективного розв'язання проблем навколишнього середовища і сталого розвитку, для підвищення інтересу людей до екологічних питань [21, с. 38].

У 1998 р. на IV Пан'європейській конференції міністрів охорони навколишнього середовища «Довкілля для Європи» прийнята Орхуська конвенція, яка стала новим важливим механізмом розвитку демократії та прав людини.

На полях Всесвітнього Саміту з питань сталого розвитку у Йоганнесбурзі (2002) вирішено «рекомендувати Генеральній Асамблеї ООН розглянути питання про проголошення десятиліття, починаючи з 2005 року, десятиліттям освіти в інтересах сталого розвитку» [5, с. 60].

З урахуванням сучасних світових вимог щодо охорони природи й тенденцій розвитку педагогічної науки і практики в Україні у 2002 р. розроблена Концепція екологічної освіти спрямована на перебудову змісту освіти й виховання відповідно до вимог часу та основних положень Національної доктрини розвитку освіти у ХХІ ст.

Незважаючи на те, що Десятиліття освіти в інтересах сталого розвитку завершилося, у результатах конференції в Аїті-Нагоя (Японія) у 2014 р. була представлена доповідь ЮНЕСКО «Побудова майбутнього, якого ми хочемо», в якій доповідались результати Десятиліття на всіх рівнях і у всіх галузях освіти, при цьому одним з 10 основних висновків доповіді є необхідність загального визнання того, що освіта відіграє ключову роль у досягненні сталого розвитку.

Висновки. Таким чином, шлях міжнародного співробітництва в галузі екологічної освіти був досить динамічним і характеризувався розвитком поглядів щодо місця і цілей екологічної освіти, до визнання її першочергової ролі у досягненні сталого розвитку. Встановлено, що в усьому світі, бурхливий розвиток екологічної освіти припадає на 90-ті рр. ХХ ст., оскільки проблема взаємодії людини з природою перетворилася на найбільш актуальну і набула глобального характеру.

Низка глобальних проектів показали, що уряди країн світу прийняли необхідні національні законодавчі та нормативні акти щодо впровадження ідей і цілей освіти для сталого розвитку в свої національні системи освіти, в практику роботи громадських екологічних організацій і повсякденну діяльність бізнесу. Загалом аналіз літературних джерел дає підставу констатувати, що на сьогоднішній день питання розвитку екологічної освіти в контексті міжнародного впливу залишається актуальним і потребує подальшого вивчення.

Література

1. Андреева Е.К. От экологического воспитания к пониманию ноосферы / Е.К. Андреева // Советская педагогика. – 1988. – № 9. – С. 23–28.
2. Андрущенко В.П. Екологічна політика і освіта: проблеми становлення. Роздуми про освіту : статті, нариси, інтерв'ю / В.П. Андрущенко. – К. : Знання України, 2004. – С. 253–258.
3. Гирусов Э.В. Система «Общество-природа»: проблема социальной экологии : [монография] / Э.В. Гирусов. – М. : Изд-ство Москов. ун-та, 1976. – 167 с.
4. Захлебный А.Н. Школа и проблемы охраны природы (содержание природоохранительного образования) / А.Н. Захлебный. – М. : Педагогика, 1981. – 183 с.

5. Касимов Н.С. Образование для устойчивого развития : материалы Всероссийского совещания «Образование для устойчивого развития» / под ред. Н.С. Касимова, В.С. Тикунова. – Смоленск : Маджента, 2003. – 160 с.
6. Киселёв Н.Н. Мировоззрение и экология / Н.Н. Киселёв. – К. : Наукова думка, 1990. – 216 с.
7. Костицька І.М. Проблеми екологічної освіти в педагогічній теорії і практиці роботи шкіл України (1970 – 1990 рр.) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / І.М. Костицька. – К., 1995. – 198 с.
8. Крисаченко В.С. Екологія. Культура. Політика: концептуальні засади сучасного розвитку / В.С. Крисаченко, М.І. Хілько. – К. : Знання, 2001. – 598 с.
9. Лук'янова Л.Б. Теорія і практика екологічної освіти у професійно-технічних навчальних закладах : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Л.Б. Лук'янова. – К., 2006. – 465 с.
10. Малюченко І.О. До питання професійної підготовки екологів в університеті в педагогічній теорії та практиці / І.О. Малюченко // Наукові праці. Педагогіка. – 2003. – С. 121–127.
11. Мамедов Н.М. Основания экологического образования / Н.М. Мамедов // Философия экологического образования : [монография] / под общ. ред. И.К. Лисеева. – М. : Прогресс-Традиция, 2001. – С. 72–88.
12. Методика экологического образования : терминологический словарь / [авт.-состав. Г.Н. Каропа] ; М-во образования РБ, Гомельский гос. ун-т им. Ф. Скорины. – Гомель : УО «ГГУ им. Ф. Скорины», 2009. – 164 с.
13. Наше общее будущее : Доклад Всемирной комиссии по вопросам окружающей среды и развития (МК ОСР) : пер. с англ. – М. : Прогресс, 1987. – 412 с.
14. Плахотнік О.В. Розвиток геоекологічної освіти в Україні : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / О.В. Плахотнік. – К., 1998. – 35 с.
15. Природоохранительное просвещение : [сборник] / К.П. Митрюшкин [и др.]. – М. : Знание, 1980. – 176 с.
16. Розенберг Г.С. Всё врут календари! (экологические хронологии) / Г.С. Розенберг, Г.П. Краснощеков. – Тольятти : ИЭВБ РАН, 2007. – 177 с.
17. Салтовський О.І. Основи соціальної екології : курс лекцій / О.І. Салтовський. – К. : МАУП, 1997. – 168 с.
18. Слостенина Е.С. Экологическое образование в подготовке учителя : вопросы теории и практики / Е.С. Слостенина. – М. : Педагогика, 1984. – 104 с.
19. Штофф В.А. Моделирование и философия / В.А. Штофф. – М. : Наука, 1966. – 301 с.
20. Щедровицкий Г.П. Система педагогических исследований (методологический анализ) / Г.П. Щедровицкий // Педагогика и логика. – М. : Касталь, 1993. – С. 16–200.
21. Gore A. The Earth in the Balance: Ecology and the Human Spirit / Albert Gore. – N.Y. : Aplume Book, 1993. – 412 p.
22. Hale M. Ecology in Education / Monica Hale. – Cambridge : Cambridge University Press, 1995. – 191 p.

23. Judy Ed. *Environmental Education in the Schools: Creating a Program that Works!* / Ed. Judy, A. Braus, David Wood. – Washington : NAAEE, 1993. – 500 p.
24. Mrazek Ed. *Alternative Paradigms in Environmental Education Research* / Ed.R. Mrazek. – Troy : NAAEE, 1993. – 334 p.
25. Snow D. *Inside the environmental movement: meeting the leadership challenge* / Donald Snow. – Washington : Island Press, 1992. – 295 p.
26. Wilson E. *In Search of Nature* / Edvard O. Wilson. – Harmondsworth : The Penguin Press, 1997. – 224 p.

References

1. Andreeva E.K. Ot ekologicheskogo vospitaniya k ponimaniyu noosfery (*From environmental education to understanding the noosphere*), *Sovetskaya pedagogika*, 1988, № 9, pp. 23–28. [in Russia]
2. Andrushchenko V.P. Ekolohichna polityka i osvita: problemy stanovlennia. Rozdumy pro osvitu: statti, narysy, intervju (*Environmental policy and education: problems of development. Thinking about education: articles, essays, interviews*), Kyiv: Znannia Ukrainy, 2004, pp. 253–258. [in Ukrainian]
3. Girusov Ye.V. Sistema «Obshchestvo-priroda»: problema sotsialnoy ekologii: [monografiya] (*System «Society-nature»: the problem of social ecology*), Moskva: Izdatelstvo Moskovskogo universiteta, 1976, 167 p. [in Russia]
4. Zakhlebnyy A.N. Shkola i problemy okhrany prirody (soderzhanie prirodookhranitel'nogo obrazovaniya) (*School and problems of nature protection (content of environmental education)*), Moskva: Pedagogika, 1981, 183 p. [in Russia]
5. Kasimov N.S. Obrazovanie dlya ustoychivogo razvitiya (*Education for Sustainable Development*), Materialy Vserossiyskogo soveshchaniya «Obrazovanie dlya ustoychivogo razvitiya», Smolensk: Madzhenta, 2003, 160 p. [in Russia]
6. Kiselyov N.N. Mirovozzrenie i ekologiya (*Worldview and Ecology*), Kyiv: Naukova dumka, 1990, 216 p. [in Russia]
7. Kostytska I.M. Problemy ekolohichnoi osvity v pedahohichnii teorii i praktytsi roboty shkil Ukrainy (1970 – 1990 rr.) (*The problems of environmental education in teaching theory and practice of schools Ukraine (1970 – 1990)*), Dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.01, Kyiv, 1995, 198 p. [in Ukrainian]
8. Kryshchenko V.S. Ekolohiia. Kultura. Polityka: kontseptualni zasady suchasnoho rozvytku (*Ecology. Culture. Politics: The conceptual basis of modern development*), Kyiv: Znannia, 2001, 598 p. [in Ukrainian]
9. Lukianova L.B. Teoriia i praktyka ekolohichnoi osvity u profesiino-tekhnichnykh navchalnykh zakladakh (*Theory and practice of environmental education in vocational schools*), Dys. ... d-ra ped. nauk: 13.00.04, Kyiv, 2006, 465 p. [in Ukrainian]
10. Maliuchenko I.O. Do pytannia profesiinoi pidhotovky ekolohiv v universyteti v pedahohichnii teorii ta praktytsi (*On the issue of training of ecologists at the University of pedagogical theory and practice*), Naukovi pratsi. Pedahohika, 2003, pp. 121–127. [in Ukrainian]
11. Mamedov N.M. Osnovaniya ekologicheskogo obrazovaniya. Filosofiya ekologicheskogo obrazovaniya (*Foundations of environmental education. Philosophy of environmental education*), Moskva: Progress-Traditsiya, 2001, pp. 72–88. [in Russia]

12. Metodika ekologicheskogo obrazovaniya: terminologicheskii slovar (*Methodology of environmental education: terminological dictionary*), avt.-sostav. G.N. Karopa, M-vo obrazovaniya RB, Gomelskiy gos. un-tet F. Skoriny, Gomel: UO «GGU im. F. Skoriny», 2009, 164 p. [*In Belarus*]
13. Nashe obshchee budushchee : Doklad Vsemirnoy komissii po voprosam okruzhayushchey sredy i razvitiya (*Our Common Future: Report of the World Commission on Environment and Development*), Moskva: Progress, 1987, 412 p. [*in Russia*]
14. Plakhotnik O.V. Rozvytok heoekolohichnoi osvity v Ukraini : avtoref. dys. ... d-ra ped. nauk: 13.00.04 (*The development of geo-ecological education in Ukraine*), Kyiv, 1998, 35 p. [*in Ukrainian*]
15. Mitryushkin K.P. (red.), Prirodookhranitelnoe prosveshchenie (*Environmental education*), Moskva: Znanie, 1980, 176 p. [*in Russia*]
16. Rozenberg G.S., Krasnoshchekov G.P. Vsyo vrut kalendari! (Ekologicheskie khronologii) (*They lie all the calendars! (Ecological chronology)*), Tolyatti: IEVB RAN, 2007, 177 p. [*in Russia*]
17. Saltovskiy O.I. Osnovy sotsialnoi ekolohii : kurs lektsii (*Basic Social Ecology: lectures*), Kyiv: MAUP, 1997, 168 p. [*in Ukrainian*]
18. Slastenina E.S. Ekologicheskoe obrazovanie v podgotovke uchitelya: voprosy teorii i praktiki (*Environmental education in teacher training: theory and practice issues*), Moskva: Pedagogika, 1984, 104 p. [*in Russia*]
19. Shtoff V.A. Modelirovanie i filosofiya (*Modeling and Philosophy*), Moskva: Nauka, 1966, 301 p. [*in Russia*]
20. Shchedrovitskiy G.P. Sistema pedagogicheskikh issledovaniy (metodologicheskii analiz) (*The system of pedagogical research (methodological analysis)*), Pedagogika i logika, Moskva: Kastal, 1993, pp. 16–200. [*in Russia*]
21. Gore A. The Earth in the Balance: Ecology and the Human Spirit, N.Y.: Aplume Book, 1993, 412 p. [*in English*]
22. Hale M. Ecology in Education, Cambridge: Cambridge University Press, 1995, 191 p. [*in English*]
23. Judy Ed., Braus A., Wood D. Environmental Education in the Schools: Creating a Program that Works!, Washington: NAAEE, 1993, 500 p. [*in English*]
24. Mrazek Ed. Alternative Paradigms in Environmental Education Research, Troy: NAAEE, 1993, 334 p. [*in English*]
25. Snow D. Inside the environmental movement: meeting the leadership challenge, Washington: Island Press, 1992, 295 p. [*in English*]
26. Wilson E. In Search of Nature, Harmondsworth: The Penguin Press, 1997, 224 p. [*in English*]

Одержано 01.02.2017